

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-226-242>

УДК 37.01/.09: 374 (1990/2009)

Світлана Шевченко,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID: 0000-0002-0432-8893
e-mail: shevchenko_s_n@ukr.net

**ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ:
ЗОЛОТА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ
(1990–2009 рр.)**

Патріотичне виховання проникає в усе, що пізнає, робить,
до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка
формується.

В. Сухомлинський

Анотація. У статті визначено, що в складні часи, які тепер переживає Україна, виникає гостра потреба у національно-патріотичному вихованні молодого покоління.

Доведено, що неабияк на цей процес впливає освітній заклад, який має стати осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудувувати незалежну, демократичну державу, дбати про її національну безпеку, підвищення добробуту людей, сприяти єднанню українського народу та встановленню миру й злагоди в суспільстві. Школа – це життєвий простір дитини; тут вона не готується до життя, а живе. Тому виховна робота, керуючись ідеями самоцінності дитинства, демократичного діалогу між поколіннями, має допомагати становленню особистості як творця і проєктувальника власної долі, гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною. З'ясовано, що важливу роль у цьому відіграє позакласна робота. Її мета полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їхнього творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування. Основне завдання щодо цього має класний керівник, який передусім є і організатором позакласних виховних заходів. Саме на вчителя покладено величну місію навчання, розвитку і, що найважливіше, виховання дітей. Кожен вчинок педагога має свідчити про його щирю любов до

рідного краю і до всієї багатонаціональної України. Цю любов вчитель плекатиме і у своїх учнях.

Ключові слова: традиції українського національно-патріотичного виховання, загальноосвітні школи, освіта, національні ідеї, українські інтелектуали, національну самосвідомість.

Постановка проблеми. Із початку проголошення незалежності України реформування змісту загальної середньої освіти стало стратегічним завданням її розбудови. У сучасному економічному світі люди – найбільший і найцінніший національний ресурс. Наявність людського капіталу – показник матеріального добробуту країни і суспільства в цілому (Makarov et al., 2023, с. 133). Нині мета патріотичного виховання школярів – це виховання свідомого громадянина, патріота, набуття соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, потреби та уміння жити в суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури. Патріотичне виховання в школах спрямовано на залучення учнів до глибин національної культури і духовності, занурення їх у національний світогляд водночас з розповідями про досягнення світової культури. На всіх етапах навчання в школі забезпечується гармонійний і цілісний розвиток здібностей особистості, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності задля процвітання України. Відтак збагачується інтелектуальний потенціал народу, його духовність і культура. В основу виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, П. Куліш, Ю. Федькович, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, О. Тихий – у їхній поезії, прозі, публіцистиці, наукових статтях національно-патріотична тема – провідна, всі вони самовіддано і послідовно обстоювали національні цінності, виховували любов до рідної мови, культури. Наукові праці Л. Березівської, І. Беха, А. Богущ, І. Зязюна, В. Кременя, О. Міхна, Л. Савченко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика,

О. Сухомлинської та ін. і далі утверджують важливість національно-патріотичного виховання особистості, розкриваючи різні аспекти цієї проблеми.

У 1990–1991 рр. відновлено державну незалежність України: від Декларації про державний суверенітет (16 липня), проголошення Акту незалежності (24 серпня) та до підтвердження цих законодавчих рішень на Всеукраїнському референдумі і обрання Президента України. За дослідженнями Лариси Березівської «вагомим здобутком І-го (1991–2002) періоду національної самоідентифікації в загальній середній освіті стали такі нормативно-правові документи: Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991; Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), 1993; Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні, 1996; Закон України «Про загальну середню освіту», 1999; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), 2001 та ін.» (Березівська, 2022, с. 11).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену національно-патріотичного виховання у закладах освіти на прикладах спадщини українських інтелектуалів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою національно-патріотичного виховання є формування у молодого покоління почуття любові до України, пошани до знакових вітчизняних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. І тут життя поборників української державності є найкращим прикладом. Правдива інформація про героїчне українське минуле, гордість за свою землю, свій народ, а отже, і національна свідомість можливі лише за умови, коли людина добре знає історію і культуру рідної держави. Здобуті ще в дитинстві знання про походження української нації, про славні і трагічні сторінки минулщини, назавжди западають у душу.

Лариса Березівська, науковий доробок якої переважно присвячено тривалій боротьбі українського народу за свою державність, волю і

незалежність, зазначає: «В умовах деколонізації українського гуманітарного простору актуалізується звернення саме до біографій українських педагогів і освітньо-громадських діячів, які вболівали і самовіддано творили національну освіту, нову українську школу як ґрунт демократичної незалежної держави України». Маємо сумлінно вивчати життя і спадщину цих педагогів. Ось лише дешиця з плеяди славних: «Софія Русова (1856–1940) – педагогиня, громадсько-освітня діячка, письменниця, теоретикиня і практикиня у галузі дошкільного виховання, авторка підручників, одна з організаторок жіночого руху в Україні та за її межами, членкиня Центральної Ради, голова Всеукраїнської учительської спілки, очільниця департаменту дошкільної та позашкільної освіти у міністерстві освіти за гетьманату П. Скоропадського. Володимир Дурдуківський (1874–1938) – педагог, літературознавець, освітній і громадський діяч, член Центральної Ради й уряду Української Народної Республіки (далі – УНР). Олександр Музиченко (1875–1940) – педагог, викладач, директор різних закладів освіти, громадський діяч, автор праць із педагогіки, підручників, генеральний інструктор Генерального Секретаріату Освіти. Яків Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) – педагог, психолог, громадський діяч, методист, теоретик і практик початкового навчання, автор підручників. Петро Холодний (1876–1930) – учений-хімік, педагог, художник, державний і громадський діяч, міністр народної освіти УНР. Іван Соколянський (1889–1960) – учений, педагог у галузі дефектології, автор оригінальної методики навчання сліпоглухонімих. Григорій Іваниця (1892–1938) – педагог, автор підручників з української мови та читанок для трудової школи, шкіл для дорослих, посібників із методики навчання української мови та перекладознавства. Іван Огієнко (1882–1972) – мовознавець, педагог, теолог, громадський діяч, міністр народної освіти й мистецтв (грудень 1918), згодом – міністр віросповідань, викладач курсу лекцій з історії української мови, автор програм навчання української мови й української граматики для початкової школи, орфографічного словника рідної мови. Антін Крушельницький (1878–1941) – педагог, письменник, перекладач, літературознавець, публіцист, громадський і політичний діяч, автор

підручників і посібників для українських шкіл, міністр освіти УНР (квітень–серпень 1919). Іван Стешенко (1837–1918) – педагог, викладач, літературознавець, письменник, державний і громадський діяч, перший міністр освіти УНР, сприяв відкриттю українських шкіл, запровадженню української мови у всі сфери життя». «Це педагоги (вчителі і викладачі), вчені, директори різних закладів освіти, державні та громадсько-освітні діячі, автори праць із педагогіки, підручників і посібників. Загартовані у баталіях за відродження української школи, опираючись антинаціональній політиці російського самодержавства, вони наполегливо і невтомно творили національну освіту в добу Української революції: розробили нормативні документи; теоретичні основи національно-патріотичного виховання українського народу, що відображено у їхніх статтях; писали програми, підручники і посібники для українських закладів освіти; відкривали українські заклади освіти, запроваджували українську мову, літературу, історію тощо» (Березівська, 2024, с. 15–16). Серед великої когорти українських інтелектуалів був і «Тихий Олекса (Олексій) Іванович ... [27.01.1927, с. Їжівка Краматорського р-ну Донецької обл. – 06.05.1984, тюремна лікарня м. Перм, РФ], дисидент, правозахисник, педагог» (Міхно, 2024, с. 68). Він не лише розбудовував українську державу, а й активно боровся за національну освіту в Україні, «Олекса Тихий як відважний, послідовний і незламний борець з тоталітарним кремлівським режимом є символом національного опору, а отже, натхненником та незримим учасником сучасного протистояння російській агресії та тероризму. Як фаховий педагог Олекса Тихий є також натхненником для сучасних освітян, які формують і виховують молоде покоління українців у любові до рідного слова, нашої героїчної історії, повазі до Збройних Сил України» (Міхно, 2024, с. 65). Як зазначає О. Міхно, О. Тихий «свою діяльність спрямував у правозахисну сферу, активно вивчав мовні питання. У публіцистичних творах виступав за відродження української мови та національної культури на Донеччині.

У 1973–1977 рр. написав низку статей з питань педагогіки («Думки про

виховання», «Якою я уявляю школу майбутнього?», «Про проблеми реформи шкільної освіти», «Домашні завдання» та ін.), уклав збірку «Мова – народ» і «Словник мовних покручів». За життя праці Тихого не були опубліковані й побачили світ у 2000–2010-х рр.» (Міхно, 2024, с. 68–69).

Наголошуємо на тому, що у найскладніші періоди української історії було чимало педагогів і науковців, які боролися за національну освіту, дбали про збереження традицій та культури України, їхній доробок сьогодні вкрай необхідний. Спадщина минулих поколінь є вагомим джерелом та основою національної освіти. Так, в освітньому закладі як в осередку становлення громадянина-патріота України педагоги наполегливо і самовіддано мають навчати і виховувати молоде покоління будівничих незалежної, демократичної держави, сприяти єднанню українського народу та встановленню миру й злагоди в суспільстві (Загородня, 2023). Освіта заснована на національній ідеї, має прищепити такі якості, завдяки яким і постане людина-громадянин, котра дбає про національну безпеку, підвищення суспільного добробуту. Актуальним для України є підготовка молоді до життя у системі демократичних відносин. Власне культура демократичного мислення, поведінки та практики спирається на демократичні та духовні цінності (Шевченко, 2024, с. 989).

Після проголошення незалежності розпочалося усвідомлене утвердження національно-патріотичного виховання у межах якого визначено субперіоди: (1991–2013 рр.) – урахування надбань національної української культури, гуманістичної педагогіки; збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання; повернення історичної пам'яті, видання історичних праць, публікація творів, що відображали реалії навколишнього життя та історичне минуле українського народу; популяризація правди про національно-визвольну боротьбу українського народу; демократизація освіти та виховання; індивідуалізація навчально-виховного процесу; (2014–2019 рр.) – активізація процесів патріотичного виховання, пов'язана з внутрішньо і зовнішньополітичними подіями, необхідністю консолідації в умовах зростання зовнішньої загрози, подіями на сході України; перехід від регіональних

програм розбудови національної системи виховання до реформ державного рівня, зокрема Нової української школи. Водночас регіональні програми патріотичного виховання теж удосконалюються.

З огляду на означену тему, необхідно з'ясувати зміст основних понять національно-патріотичного виховання. До них належать такі, як-от: етнос, народ, нація, національний, націоналістичний, патріотизм, українська мова як інтегральний складник патріотизму, якості громадянина патріота, патріотичні цінності. Григорій Ващенко узагальнює визначення нації як «цілість поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Таку цілість підтримують передусім традиції. Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігаються релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали, – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів» (Ващенко, 1976, с. 101). «Народ стає нацією тоді, коли набуває самобутніх ознак, неповторних етнічних рис, тобто, – коли стає народом-індивідумом», – констатує визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда (Плачинда, 1992).

Нація виростає з народу, як квітка з рослини. Нація – вінець людської цивілізації. Різниця між етносом і нацією полягає в тому, що «етнос може існувати ізольовано; у горах, наприклад, були етноси; нація ж не може існувати ізольовано. Нація тоді стає нацією, коли етнос перетворюється на суб'єкт світової історії, і тільки тоді! В Європі XVII століття українське козацтво було найбільш великою військовою силою. Французькі енциклопедисти у своєму проєкті світової історії присвячували Україні цілий том!... Я можу навести безліч прикладів, що підтверджують сказане вище, –

зазначає Сергій Кримський, всесвітньо відомий український філософ, лауреат Шевченківської премії (Килимник, 2021, с. 15). Український патріотизм – синтетична категорія, яка містить все незаперечно цінне в історії державності. Він стимулює національно-державний розвиток, спрямований на становлення громадянського суспільства. У нормативно-правових документах патріотизм

визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові, дієву турботу про їхнє благо, активне сприяння утвердженню й розвитку України як вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати і захищати її територіальну цілісність, незалежність; гармонізація державних, суспільних, громадських і особистісних інтересів; невіддільність від України своєї долі. Формуючи в учнів поняття патріотизму, доцільно звернутися до золотої спадщини українських інтелектуалів. «Патріотизм для українця не є декоруванням рідного краю й бомбастичним повторенням абстрактних гасел», – стверджує Юрій Липа.

Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець взагалі не любить говорити. Хто пригадає людей, що йшли на смерть за свій край, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без декламацій. Характер прив'язання до краю був глибоко родинний. Це – дім, «своя хата» – ідеал українського патріотизму, де є «своя правда». Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – це осердя всього найлюдянішого, усіх ідеалів людини, праджерело усіх найкращих почувань і всі можливості розвою. Дім – це те місце, де найбільше людина є людиною. Це осередок людства для українця (Липа, 1992, с. 164–165).

Педагогічна спадщина збагачує поняття патріотизму совісністю, яку Василь Сухомлинський називав стрижневою і такою, що визначає решту людських якостей; повагою до людини загалом, любов'ю до сім'ї, до рідного міста / села, до природи, до рідної мови, почуттям обов'язку, відповідальності й вірності Батьківщині, працелюбністю і прагненням брати активну участь у її перетворенні, ненавистю до її ворогів, бережливим ставленням до природи (Сухомлинський: 5, 1977, с. 229–239).

Ключова роль української мови як шкільного предмета у формуванні національної і культурної ідентичності полягає в тому, що мова – це те, що робить Україну Україною, а українців – українцями. Саме мова є фундаментальною ознакою українськості, золотим її осердем. Вона забезпечує

становлення світогляду здобувачів освіти, інтегрує соціум, з населення гуртує народ, визначає не схоже на інші обличчя нації (Загородня, 2024). Опановуючи мову, людина усвідомлює свою належність до певної національної збірності і культури, засвоюючи і визнаючи її цінності, норми, ідеї, пріоритети, смаки, традиції, ототожнюючи себе з ними. Тому дуже важливо, щоб учні зрозуміли визначальну роль державної мови в самоідентифікації українців як нації, адже ворог, прагнучи позбавити українців права на існування, передовсім знищує українську мову (Бондаренко, 2022).

Василь Сухомлинський до якостей громадянина-патріота зараховує гармонію думок, ідей, почуттів, учинків, а також непохитну впевненість у їхній правильності. Великий педагог пріоритетизував необхідність виховання в учнів любові до свого народу, відповідальності, обов'язку, свідомої моральної поведінки щодо своєї Батьківщини. До патріотичних цінностей належать: національна ідея, українська мова, національна культура, історія народу і держави, національна самовизначеність (тожсамість), громадянська активність, дотримання законів (законослухняність), Батьківщина (мала й велика), лідери і герої нації, держави, мати, батько (*Концепція...*, 2015; Мокан, 2025).

Традиційно в усіх народів найвищі цінності формуються в національному середовищі, зміст і функціонування цих цінностей віддзеркалюють культурно-історичний досвід певного народу. «Процеси соціалізації і самовизначення особистості здобувача освіти детермінуються не тільки еволюцією суспільних пріоритетів, остаточним вибором Україною цивілізаційного вектора розвитку, потребою усвідомлення нацією своєї європейської ідентичності, а й глобалізаційними, зовнішніми й внутрішніми викликами» (Бондаренко & Косянчук, 2018, с. 11).

Кожен народ, зокрема й українці, виробили свою національну систему виховання. Вона є підмурівком національної самосвідомості багатьох поколінь. Тисячу років тому Конфуцій закликав: «Уперед – до пращурів!». Нині ці слова не втратили актуальності. Отож, проблеми національно-патріотичного

виховання маємо розглядати не лише з позицій сьогодення, а й у контексті педагогічної спадщини – праць Григорія Ващенка, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Миколи Костомарова, Юрія Липи, Софії Русової, Василя Сухомлинського, Костянтина Ушинського, Івана Франка, Якова Чепіги й інших (Бех, 2006; Бондаренко, 2019, 2022; Ващенко, 1976; Грабовський, 2018; Липа, 1992; Ушинський, 1952). Славетний український педагог Григорій Ващенко зазначав, що «традиційний європейський виховний ідеал побудований на засадах гармонійного розвитку людини. Гармонійність треба розуміти не як розвиток усіх властивостей людини до однакового рівня, а як певну цілість, при якій кожна здібність посідає в особі те чи інше місце в зв'язку з роллю її в нашому житті й діяльності. Людину можна вважати гармонійно розвиненою лише за умови, якщо певна якість посідає центральне місце в її психічному житті і відіграє роль стрижня, навколо якого органічно об'єднуються особисті властивості людини. Такою властивістю українця в сучасних умовах життя українського народу є безмежна відданість Богові й Батьківщині». Йдеться про високі інтелектуальні якості (відповідний світогляд, добру фахову підготовку, розвинені логічне мислення, інтелект, творчі здібності (Ващенко, 1976, с. 185). Григорій Ващенко наполягав:

Молодь мусить чітко уявляти собі, в чім благо Батьківщини. Це:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.
2. Об'єднання всіх українців незалежно від їхнього територіального походження, віросповідання, соціального стану тощо в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями й високим патріотизмом.
3. Справедливий державний устрій, який підтримував би лад в суспільстві і водночас забезпечував особисті права й волю кожного громадянина, сприяв би розвиткові і прояву його здібностей, спрямованих у бік громадського добра.
4. Справедливий суспільний устрій, який унеможлиблює боротьбу між окремими групами суспільства.
5. Високий рівень народного господарства, що забезпечувало б матеріальний добробут усіх громадян.
6. Розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва,

освіти; піднесення їх на світовий рівень. 7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу. 8. Високий рівень здоров'я українського народу (Ващенко, 1976, с. 173–175).

Більшість цих пунктів актуальна і для сьогодення. Григорій Ващенко писав:

Виховуючи інтелект, даючи дітям знання, ми так або інакше впливаємо на їхню волю і почуття... Існує лише одна добродієність – мудрість, яка відносно волі стає хоробрістю, відносно почувань – помірністю, відносно інших людей – справедливістю, відносно Бога – благочестивістю (Ващенко, 1976, с. 173).

Визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда нагадує: «Якщо за часів СРСР слово націоналізм звучало як вирок, за нього переслідували, судили, ув'язнювали, то здобуття Україною незалежності уможливило дефальшування цього явища». Сергій Плачинда визначає націоналізм як природний і закономірний рух народу на захист і утвердження своєї самобутності. Саме в такому формулюванні це поняття було затвержене на науково-політичній конференції «Український націоналізм у протистоянні російському великодержавному шовінізмові» наприкінці 1991 р. (Плачинда, 1992). З'ясовуючи значення інколи нерозрізняваних понять «національне» й «націоналістичне», Сергій Плачинда роз'яснює:

Національне – це ознака; націоналістичне – дія. Національне – це стан. Націоналістичне – рух. Національне – це надягти вишиту сорочку чи розмовляти українською мовою; обвішати стіни своєї хати рушниками. Національне – це українська пісня, Дніпро, левада, лелека на клуні, барвистий український одяг тощо. Націоналістичне – це дати відсіч шовіністові-колонізаторові, це публічно постати проти русифікації, це повсякчас обстоювати своє, українське, національне, це активно популяризувати історію, культуру України, її етнос, психологію національного характеру тощо; вести агітацію і пропаганду на захист України повсюдно й повсякчасно. Однак

національне й націоналістичне – діалектично взаємопов'язані явища. Вони не виключають одне одного (Плачинда, 1992).

Тому національна школа, національно орієнтований вчитель це – важливі складники розвитку держави. (Dichek, Antonets, Shevchenko, 2021, с. 214). Філософсько-освітня думка в Україні була, є й буде спрямована на утвердження національної мови, культури та загальнолюдських цінностей. Наші славні педагоги, науковці, письменники 100 літ тому докладали титанічних зусиль, щоб зберегти особливості соціальної та культурної сутності української нації, які вважали надзвичайно цінними, і які актуальні дотепер. (Шевченко, 2023, с. 1263). Ми послуговуємося їхнім внеском і розвиваємо їхню справу.

Висновки. Через агресію РФ, через повномасштабну війну, яку вона розв'язала, Україна постала перед надзвичайними викликами. І ці виклики зможемо подолати, якщо будемо згуртовані, будемо патріотами, міцними духом, свідомими своєї місії на рідній землі.

Наповнити юну душу любов'ю до Батьківщини це – не лише навчити її пишатися святинями рідної землі, а прищепити здатність турбуватися і захищати долю, багатство і славу, честь і велич, свободу і незалежність, улюбленої Вітчизни. Ця думка видатного педагога В. О. Сухомлинського може бути своєрідним канонем національно-патріотичного виховання сучасної молоді. Утвердження громадянських цінностей, почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, суспільна активність – найважливіші пріоритети діяльності загальноосвітніх шкіл. Серед характерних ознак патріотизму такі: усвідомлене сповідування української ідеї; сприяння розбудові державної незалежності; глибоке знання української культури, історії, мови; шанобливе ставлення до історичної пам'яті.

Подальші дослідження матимуть на меті вивчення творчих методів педагогів, які уміло провадять національно-патріотичне виховання у загальноосвітніх школах, зокрема на уроках з мови, літератури, історії, природознавства, географії. Це дасть нагоду виокремити ті теми, які найбільше впливають на школярів у початковій, середній та старшій школі; з'ясувати, як

позакласні виховні заходи з виховання патріотичного світогляду розвивають духовність школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the *Modern School*. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4 (20), 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>. <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625> <http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94>. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726113>
- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokuieva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785> <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>
- Березівська, Л. (2024). Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33>
- Березівська, Л. (2024). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129>
- Бех, І. (2006). Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Либідь.
- Бондаренко, Н. (2022). Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* (с. 1–13). КЗ Сумський ОППО. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>.
- Бондаренко, Н. (2022). Модерна українська ідентичність як основа формування європейськості майбутньої еліти. *Обдаровані діти – скарб нації!* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 18–23 серп. 2022 р.) (с. 139–149). Інститут обдарованої дитини НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>.
- Бондаренко, Н. (2019). Непроминуше значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. *Нова педагогічна думка*, 3 (99), 6–9. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7176852>.
- Бондаренко, Н., Косянчук С. (2018). Феномен українськомовної компетентності: психодидактика педагогічних технологій у процесі соціалізації і самовизначення особистості. *Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти* (с. 11–16). Візаві.
- Вашенко, Г. (1976). Виховний ідеал («Записки виховника»). Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен: Вид-во Центральної Управи Спілки Української Молоді.
- Грабовський, С. (2018, 15-16 червня). Якими були насправді традиційні цінності? *День*, 105-106, 11.
- Загородня, А. (2022). Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*, 11 (11), 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
- Загородня, А. (2024). Роль соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання національної самоідентифікації та самосвідомості народу в творчій спадщині

- мислителів української діаспори. *Наука і техніка сьогодні*, 5(33), 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630).
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/Наука-і-техніка-5_33_-621-630%20Стаття%20Загородньої%20А.А..pdf
- Килимник, Ю. (2021, 12–13 березня). «День» – це газета, яка робить Думку подією». *День*, (№43/44), 14–15.
- Концепція державної мовної політики (2010, 15 лютого): схвалено Указом Президента України, № 161/2010. *Верховна Рада України: законодавство України*: офіц. вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015, 16 червня). Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України № 641. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*, (8), 87–95.
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. (2022, 6 червня). Наказ МОН України № 527. <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>
- Липа, Ю. (1992). Призначення України (2-ге незмінне вид.). Просвіта.
- Міхно, О. (2024). Олекса Тихий (1927–1984) та його педагогічна візія. *Науково-педагогічні студії*, (8), 64-86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/issue/view/2663-5739-2028-8>
- Моқан, В. (2025). *Військово-патріотичне виховання: курс на відродження*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3243419-vijskovopatrioticne-vihovannakurs-na-vidrozdzenna.html>
- Плачинда, С. (1992, 23 липня). Сучасний український націоналізм як ідеологія. *Літературна Україна*, 7.
- Сухомлинський, В. (1977). Вибрані твори : в 5 т. (т. 3, т. 5). Радянська школа.
- Ушинський, К. (1952). Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології. Г.С. Костюк, С. Х. Чавдаров (Відп. за укр. видання). *Твори*: в 6 т. (т. 4). Радянська школа.
- Шевченко, С. (2024). Пріоритети сучасної освіти як предмет філософсько-освітньої рефлексії. *Наука і техніка сьогодні*, 5(33), 987-996. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive>
- Шевченко, С. (2023). Філософсько-освітні погляди діячів України (1917 р. – 1991 р.). *Вісник науки та освіти*, 11(17), 1257-1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265)

REFERENCES

- Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 4 (20). 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>. <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625>
<http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94>.
- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokueva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785>
<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>.
- Berezivska, L. (2024). Kontseptualni zasady reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity v Ukraini (1991–2017): istoryko-dzhereloznavchyi aspekt. [Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect]. *Scientific and pedagogical studios*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663->

- [5739-2022-6-9-25 https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33](https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33) [in Ukrainian].
- Berezivska, L. (2024). Pedahohichna biohrafika doby Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921) yak pidgruntia i dzherelo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi: dialoh pokolin [Pedagogical biography of the era of the Ukrainian Revolution (1917–1921) as a basis and source of national-patriotic education of children and youth: a dialogue of generations.]. *Scientific and pedagogical studios*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129> [in Ukrainian].
- Bekh, I. (2006). Vykhovannia osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti: nauk. vydannia. [Personal development: the ascent to spirituality: scientific publication]. Lybid. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N. (2022). Idei ukrainskykh intelektualiv yak pidlozhzhia natsionalno patriotychnoho vykhovannia [Ideas of Ukrainian intellectuals as the basis of national patriotic education]. *Formuvannia hromadianskoi kultury v novii ukrainskii shkoli: tradytsiini ta innovatsiini praktyky* [Formation of civic culture in the new Ukrainian school: traditional and innovative practices] (p. 1–13). KZ Sumskyi OIPPO. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N. (2022, August 18-23). Moderna ukrainska identychnist yak osnova formuvannia yevropeiskosti maibutnoi elity [Modern Ukrainian identity as the basis for the formation of the European identity of the future elite]. *Obdarovani dity – skarb natsii! [Gifted children are the treasure of the nation!]* : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf. (m. Kyiv) (p. 139–149). Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>. [in Ukrainian].
- Бондаренко, Н. (2019). Непроминуще значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. [The enduring significance of Vasyl Sukhomlynsky's work for the development of the New Ukrainian School]. *New pedagogical thought*, 3 (99), 6–9. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7176852>. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N., Kosianchuk S. (2018). Fenomen ukrainskomovnoi kompetentnosti: psykhydyaktyka pedahohichnykh tekhnolohii u protsesi sotsializatsii i samovyznachennia osobystosti [The phenomenon of Ukrainian-language competence: psychodidactics of pedagogical technologies in the process of socialization and self-determination of the individual]. *Aktualni problemy suchasnoi psykhydyaktyky: filosofski, psykholohichni ta pedahohichni aspekty* [Current problems of modern psychodidactics: philosophical, psychological and pedagogical aspects] (p. 11–16). *Vizavi*. [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1976). *Vykhovnyi ideal («Zapysky vykhovnyka»)* [The Educational Ideal ("Notes of a Tutor")]. Briussel; Toronto; Niu-York; London; Miunkhen: Vyd-vo Tsentralnoi Upravy Spilky Ukrainskoi Molodi. [in Ukrainian].
- Hrabovskyi, S. (2018, June 5-16). Yakymy byly naspravdi tradytsiini tsinnosti? [What were traditional values really like?]. *Day*, 105-106, 11. [in Ukrainian].
- Zahorodnia, A. (2022). Sotsialna antropolohiia v konteksti osvity ta vykhovannia osobystosti (druha polovyna XIX stolittia) yak chynnyk suchasnykh osvitnikh zmin [Social anthropology in the context of education and personal development (second half of the 19th century) as a factor in modern educational changes]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 11 (11), 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukrainian].
- Zahorodnia, A. (2024). Rol sotsialno-antropolohichnoho chynnyka u protsesi aktualizatsii pytannia natsionalnoi samoidentyfikatsii ta samosvidomosti narodu v tvorchii spadshchyni myslyteliv ukrainskoi diaspory [The role of the socio-anthropological factor in the process of actualizing the issue of national self-identification and self-consciousness of the people in the creative heritage of thinkers of the Ukrainian diaspora]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 5(33), 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630) https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/Наука-і-техніка-5_33_-621-630%20Стаття%20Загородньої%20А.А..pdf [in Ukrainian].

- Kylymnyk, Yu. (2021, March 12–13). «Den» – tse hazeta, yaka robyt Dumku podiieiu» ["The Den" is a newspaper that makes Dumka an event"]. *Day*, (№43/44), 14–15. [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia derzhavnoi movnoi polityky [Concept of State Language Policy] (2010, February 15): skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy, No 161/2010. *Verkhovna Rada Ukrainy: zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebportal parlamentu Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine: legislation of Ukraine: official web portal of the Parliament of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [Concept of national-patriotic education of children and youth] (2015, June 16). Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 641. *Informatsiinyi zbirnyk ta komentari Ministerstva osvity i nauky Ukrainy* [Information collection and comments of the Ministry of Education and Science of Ukraine], (8), 87–95. [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. (2022, June 6). Nakaz MON Ukrainy № 527 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 527]. <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (1992). Pryznachennia Ukrainy [Destination of Ukraine] (2-he nezminene vyd.). Prosvita. [in Ukrainian].
- Mikhno, O. (2024). Oleksa Tykhyi (1927–1984) ta yoho pedahohichna viziia [Oleksa Tykhyi (1927–1984) and his pedagogical vision]. *Scientific and pedagogical studios*, 8, 64–86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/issue/view/2663-5739-2028-8> [in Ukrainian].
- Mokan, V. (2025). Viiskovo-patriotychno vykhovannia: kurs na vidrodzhennia [Military-patriotic education: a course for revival]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3243419-vijskovopatrioticne-vihovannakurs-na-vidrodzenna.html> [in Ukrainian].
- Plachynda, S. (1992, July 23). Suchasnyi ukraïnskyi natsionalizm yak ideolohiia [Modern Ukrainian nationalism as an ideology]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 7. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. (1977). *Vybrani tvory : v 5 t. [Selected works: in 5 volumes.]* (t. 3, t. 5). Radianska shkola. [in Ukrainian].
- Ushynskyi, K. (1952). Liudyna yak predmet vykhovannia: sprobna pedahohichnoi antropolohii [Man as a subject of education: an attempt at pedagogical anthropology]. H.S. Kostiuk, S. Kh. Chavdarov (Vidp. za ukr. vydannia). *Tvory: v 6 t. [Works in 6 volumes]* (Vol. 4). Radianska shkola. [in Ukrainian].
- Shevchenko, S. (2024). Priorytety suchasnoi osvity yak predmet filozofsko-osvitnoi refleksii [Priorities of modern education as a subject of philosophical and educational reflection]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 5(33), 987–996. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> [in Ukrainian].
- Shevchenko, S. (2023). Filozofsko-osvitni pohliady diiachiv Ukrainy (1917 r. – 1991 r.) [Philosophical and educational views of Ukrainian figures (1917 – 1991)]. *Visnyk nauky ta osvity* [Bulletin of Science and Education], 11(17), 1257–1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265) [in Ukrainian].

Svitlana Shevchenko,

PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0432-8893

e-mail: shevchenko_s_n@ukr.net

TRADITIONS OF UKRAINIAN NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN COMPREHENSIVE SCHOOLS: THE GOLDEN HERITAGE OF UKRAINIAN INTELLECTUALS (1990-2009)

Abstract. The article states that Ukraine is currently going through difficult times, which convincingly proves the need for national and patriotic education of the younger generation. It has been proven that a significant role in this process is assigned to an educational institution, which should become a center for the formation of a citizen-patriot of Ukraine, ready to selflessly build an independent, democratic state, care about its national security, increase the well-being of people, contribute to the unity of the Ukrainian people and the establishment of peace and harmony in society. School is a child's living space; here he does not just prepare for life, but lives. Therefore, educational work is planned in such a way as to promote the formation of the individual as a creator and designer of life, the harmonization and humanization of relations between students and teachers, school and family, guided by the ideas of the intrinsic value of childhood, democratic dialogue between generations. It was found that extracurricular activities play an important role in this. Their goal is to satisfy children's interests and needs, develop their creative potential, inclinations and abilities in various areas of activity and communication. The dominant role in its organization belongs to the class teacher, who is primarily the organizer of extracurricular educational activities. It is the teacher who is entrusted with the grand mission of teaching, developing and, most importantly, educating children. Each teacher must demonstrate by his own actions and cultivate in his students love for both his native land and for the entire multinational Ukraine.

Keywords: traditions of Ukrainian national-patriotic education, comprehensive schools, education, national ideas, Ukrainian intellectuals, national self-awareness.